

J A A R B O E K V O O R

*Munt- en
Penningkunde*

52/53

1965 / 1966

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van redactie:

Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg

Drs. G. van der Meer, 's-Gravenhage

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten aan
het Secretariaat: Zeestraat 71b, 's-Gravenhage.

RIJKSDAALDERS VAN UTRECHT 1606—1700

door *Dr. H. J. van der Wiel*

Na de afzwering van Philips II in 1581, ontstond de behoefte aan een nieuwe beeldenaar voor de zilveren muntslag. Hoewel de vrije gewesten volgens artikel 12 van de Unie van Utrecht besloten hadden dat zij „gehouden sullen sijn met de anderen te conformeren int stuck van der munte”, kwam van de bedoelde eenheid niet veel terecht. In Holland werden rijksdaalders geslagen met het borstbeeld van de Prins van Oranje; Zeeland, Gelderland en Overijssel grepen terug naar de Bourgondische kruisrijksdaalder; Friesland en Utrecht sloegen arendsrijksdaalders van zeer verschillend type. In 1586 trachtte de landvoogd Leicester de eenheid te herstellen door de invoering van de reaal (intrinsiek gelijk aan de philipsdaalder) en rijksdaalders van 50 stuivers. Zijn geringe bekwaamheid in bestuurszaken en de vijandelijkheid die hij overal opwekte heeft ons land veel kwaad gedaan. Van zijn munthervorming kwam — zoals van veel van zijn plannen — niet veel terecht. Eind 1587 vertrok hij naar Engeland, en bij acte van 17 januari 1588 legde hij zijn ambt van gouverneur en kapitein-generaal neer. In Utrecht werden van 1590 tot 1603 naar Hollands voorbeeld rijksdaalders met het borstbeeld van de Prins geslagen, maar in 1595 en 1596 weer rijksdaalders van het door Leicester ingevoerde type. Aan deze warwinkel werd pas in 1606 een eind gemaakt. Toen vaardigden de Staten-Generaal het „Placaet ende Ordonnantie opte Muntslag, ende evaluatie der Munte” uit, waarbij voorgeschreven werd dat men op alle provinciale muntplaatsen uitsluitend de in dit plakaat genoemde muntsoorten zou mogen slaan. In artikel 8 lezen we: „Ende aengaende de Silvere Munte, sal men continueren te doen slaen ende munten den Nederlantschen Rijcxdaalder, van acht stucken ende twee en tseventich hondert een en vijftighste gedeelte van eenen stucke in de sneede, ende van thien penningen vijftien greynen fijns silvers in den alloye, in 't Troysche mark werks, ter remedie van enen engelse in 't ghewichte, ende van een greyn fijns silvers in den alloye, die cours ende ganck sal hebben tot twee gulden seven stuyvers”. En in het 14e artikel wordt voorgeschreven dat deze rijks-

daalder en de andere toegelaten muntsoorten in figuur, titel, wapen en inscriptie niet zullen afwijken van het afgebeelde voorbeeld „dan alleenlyck hebbende inden rande den name van den Provintien, ende 't gewoonlick af-teken vander Munte”.

De nieuwe „Nederlandse rijksdaalder” werd dus intrinsiek gelijk aan de prinsendaalder ofwel gehelme rijksdaalder van 1583, met een voorgeschreven gewicht van 29,03 g en een zilveragehalte van 0,885; zij moest dus 25,771 g zuiver bevatten. De koers bleek op 47 stuivers niet te handhaven, in 1610 werd zij op 48 stuiver gesteld, in 1619 op 50 stuiver en sedert 1621 gold zij 52 stuiver.

Toen in de Zuidelijke Nederlanden een rijksdaalder met 4 % lagere intrinsieke waarde in omloop kwam (1612), verdrong deze geleidelijk onze rijksdaalder uit de binnenlandse circulatie, ondanks allerlei verbodsbepalingen. In 1638 gaf men de strijd op, en werden de Brabantse stukken officieel toegelaten. Als handelsmunt aanvankelijk zeer geliefd, werd de Nederlandse rijksdaalder in het tweede kwart van de 17e eeuw door het Franse geld verdrongen uit het Middellandse zee-gebied, en circuleerde toen nog voornamelijk in het Oostzee-gebied. Na 1668 worden er in geen der provinciale munthuizen nog beduidende aantallen aangemunt, zijn rol in de Oostzee-handel wordt dan overgenomen door de zilveren dukaat die slechts 24,671 g zuiver zilver bevatte.

De nieuwe rijksdaalder werd door zijn tijdgenoten officieel „Nederlandse rijksdaalder” genoemd, en minder officieel kortweg rijksdaalder. Na 1659, toen verwarring had kunnen optreden met de zilveren dukaat, was hij in het eigen land al praktisch niet meer in circulatie, hetgeen duidelijk blijkt uit de muntvondsten. In verzamelaarskringen spreekt men van de „rijksdaalder met de halve man”; vóór de verschijning van Verkade's muntboek kwam ik de naam nimmer tegen, ik vermoed dat hij door Verkade werd bedacht.

Hoewel de ordonnantie van 1606 bepaalde dat de rijksdaalders van de verschillende munthuizen slechts verschillen mochten in muntteken en naam van de provincie in het omschrift, is er ook nog een verschil in de provinciewapens op de keerzijde. Nu voerde de provincie Utrecht in deze tijd twee verschillende provincie-wapens: het thans nog gebruikelijke, met een kruis in het 1e en 4e kwartier en een klimmende leeuw in het 2e en 3e kwartier, en daarnaast het oude door Karel V verleende wapen: op goud een klimmende leeuw van rood, met een goud kruis op de schoft. De eerste munten met dit laatste wapen zijn de reaal

en de Leicester-rijksdaalder van 1586; het staat ook op de onderhavige rijksdaalders. Wanneer we de originele houtsneden uit de „Beeldenaer” bekijken, zien we op de voorzijde het gekroonde generaliteitswapen met het jaartal naast het wapen; op de keerzijde een gelauwerde krijgsman ten halven lijve, met het provinciewapen in de linker en een getrokken zwaard in de rechter hand. Het zwaard steekt door de binnencirkel heen, de arm blijft binnen de binnencirkel. Uit de navolgende beschrijving van de stukken blijkt dat men later de arm door de binnencirkel heen laat steken, zodat de elleboog de tekst scheidt. Hiermee keerde men terug naar het voorbeeld van de gehelmde rijksdaalder.

Bij de beschrijving van deze serie worden dezelfde regels gevolgd als bij de eerder verschenen beschrijving van Utrechtse munten in dit Jaarboek¹. De inhoud hiervan wordt bij de lezer bekend verondersteld, teneinde onnodige herhaling te voorkomen. De munten worden opgesteld naar type, jaartal en varianten; van een nieuw type spreek ik als de verandering groot of van principiële betekenis is. Kleine, en althans voor ons onbelangrijke verschillen duid ik aan als variant; als zodanig worden ook afslagen in ander metaal of op ander gewicht, en vierkante proefslagen beschreven. Door uitmeten en tellen zou men het aantal varianten nog sterk kunnen opvoeren, maar dit heeft m.i. geen enkele zin.

Van de hele rijksdaalders kunnen 10 verschillende typen worden onderscheiden; van de halve rijksdaalders — die na 1675 niet meer geslagen werden — slechts 8, die gewoonlijk vrijwel gelijk zijn aan het contemporaine type van de hele rijksdaalders, en daarom op veel simpeler wijze konden worden gekenschetst (Pl. II—IV).

Dit onderzoek werd mogelijk doordat ik in de gelegenheid werd gesteld de vier grote openbare verzamelingen in ons land te raadplegen; de daar aangetroffen stukken zijn in de tabel aangegeven met K (Koninklijk Penningkabinet), R (kabinet 's-Rijks Munt), U (Utrechts Museum) en N (Nederlandsche Bank).

Bij de omschrijving van de typen heb ik met opzet de bekende rijksdaalder van 1673 buiten beschouwing gelaten (verg. Verk. 104—4). Het stempel is van Chr. Adolphi; de afslagen van dit stempel zijn niet in de Munt te Utrecht gemaakt. De stad was gedurende de eerste 10 maanden van dat jaar in Franse handen; er zijn met het jaartal 1673 alleen gouden dukaten en hele en halve zilveren dukaten geslagen. De muntmeester van Reyneveldt werd in april 1674 oneervol ontslagen; zijn stempelsnijder Roelof van Cuylenburgh was al op 25 augustus 1673

overleden. Vermoedelijk heeft Adolphi het stempel gemaakt na de ontruiming van de stad door de Fransen, en een aantal zelf met een medaillepers afgemaakte afslagen rondgestuurd, in de hoop daardoor een grotere kans te hebben benoemd te worden tot stempelsnijder aan de Utrechtse Munt. Deze rijksdaalder is geen munt, maar een model, een particuliere proef. De voorzijde is van het geijkte type, de keerzijde vertoont als nova het gelauwerde borstbeeld van stadhouder Willem III, en het officiële provincie-wapen met de vier kwartieren. Het zeer fraai uitgevoerde stuk is minder zeldzaam dan men wel doet voorkomen. Hoewel Adolphi een uitstekend medailleur was, kreeg hij de betrekking niet; deze werd gegund aan Pieter van Cuylenburgh, een zoon van bovengenoemde Roelof.

Rijksdaalder

gewicht 29,03 g koers niet bepaald gehalte 0,885
(deed vanaf 1621 f 2,60)

Type I (1606—1614) Verk. 103-3

Vz: gekroond wapenschild der Generaliteit, waarnaast het jaartal; de punt van het zwaard raakt de rechter zijkant van het schild of wijst naar de rechter bovenhoek; het zwaard zelf is recht; de kroon boven het wapen draagt 9 juwelen, beurtelings rond en ovaal, in de haarband; van deze laatste is ook de achterzijde weergegeven; de staart van de leeuw krult naar voren; binnencirkel van grove parels; · of + tussen de woorden

CONCORDIA · RES · PARVAE · CRESCVNT · + · (of alleen · + of +)

Kz: borstbeeld van geharnaste man met lauwerkrans, in de rechter hand een zwaard, in de linker een lint waaraan het wapenschild der provincie (leeuw met kruis op de schoft); de arm blijft binnen de geparelde binnencirkel, het zwaard steekt er doorheen (tussen de E en de C van TRAIEC);

MO · ARG · PRO · - · CONFOE · BELG · TRAIE · C · (wapentje).

Type II (1617—1621) Verk. —

Vz. als type I, maar fijn gestreepte of fijn geparelde binnencirkel

Kz: Als type I, maar het zwaard steekt niet door de fijn gestreepte binnencirkel heen

MO · ARG · PRO · - · CONFOE · BELG · TRAIEC · (wapentje).

Type III (1622—1626) Verk. —

Vz: Als type I, maar de punt van het zwaard raakt de bovenkant van het schild; andere letters (C zonder schreef); staart van de leeuw staat meer verticaal; steeds . tussen de woorden (zo ook op alle volgende)

Kz: als type I, maar elleboog en zwaard steken beide door de binnencirkel heen; bredere lus aan het lint; letters als op vz.
MO·ARG·PRO - CONFO·-BELG·TR·AIEC· (wapentje).

Type IV (1629) Verk. —

Vz: als type III, maar fijngeparelde binnencirkel; achterzijde van de haarband ontbreekt: „2e kroon”; de staart van de leeuw krukt naar achteren

CONCORDIA·RES·PARVAE·CRESCVNT· X

Kz: als type III, maar
MO·ARG·PRO· CONFOE·-BELG·TR - AIEC (wapentje).

Type V (1648) Verk. —

Vz: als type IV, maar grove parelcirkel, die aan de onderzijde overgaat in de begrenzing van het wapenschild; zwaard wijst naar rechter bovenhoek van het schild; slordige letters; geen lint aan pijlenbundel

CONCORDIA·RES·PARVAE·CRESCVNT· X

Kz: als type IV, maar
MO·ARG·PRO· CONFOE - BELG·TRA· IEC (wapentje).

Type VI (1650—1651) Verk. 104-1

Vz: als type I, maar veel bredere kroon boven het wapen, met 13 juwelen in haarband, waarvan ook de achterzijde te zien is; het vrijwel horizontaal gehouden zwaard is gekromd, en het scherp is langer dan de rug; gladde binnencirkel; twee linten aan de pijlenbundel;

CONCORDIA·RES·PARVAE·CRESCVNT· (vierbladige bloem).

Kz: als type I, maar gladde binnencirkel; het lint waaraan het wapen hangt heeft een vrij eind, dat tussen hand en binnencirkel naar boven loopt; het hoofd van de man is kleiner
MO·ARG·PRO·- CONFOE·BELG·TR·AI· (wapentje).

Type VII (1651—1668) Verk. —

Vz: als type VI, maar de i van het jaartal als j.

Kz: als type VI, maar de arm steekt door de binnencirkel heen; het vrije eind van het lint eveneens

MO·ARG·PRO· - CONFOE· -BEL·TRA·- (wapentje)

Type VIII (1675—1676) Verk. 104-2

Vz: als type VII, maar zonder binnencirkel; boven de kroon het mmt paaslam

CONCORDIA RES PARVAE CRESCVNT· (paaslam)

Kz: geheel als type VII

MO·ARG·PRO·-·-CONFOE·-·-BEL·TRA·-· (wapentje).

Type IX (1683—1695) Verk. 104-3

Vz: als type VI, maar zonder binnencirkel

CONCORDIA RES PARVAE CRESCVNT· (rozet)

Kz: als type VII

Type X (1700) Verk. —

Vz: als type VII, maar boven de kroon het mmt rozet in plaats van de vierbladige bloem; geen punt achter de rozet.

Kz: als type VII.

Type I

Muntmeester: Hendrik v. Domselaar

Stempelsnijder: N. v. d. Vogelaer

jaartal en omschrift op keerzijde

schei-teken

op vz.

1	1606	MO·ARG·PRO - CONFOE·BELG·TRAIE·C· (wapen)·	+	K U
2	1607	_____ (wapen)·	+	K
2a	1607	_____PRO·-· CONFO· BELG·TRAIE·C· (wapen)·	+	N
3	1608	_____PRO·-· CONFO· BELG·TRAIE·C· (wapen)·	-+	K U
4	1609	_____CONFOE_____ (wapen)·	-+	K
4a	1609	_____CONFO· _____TRAIE·C (wapen)	-+	kbr piedf.
*5	1610	_____PRO - _____TRAI·EC (wapen)	+	K
6	1611	_____PRO·-· _____TRAIE·C· (wapen)·	-+	K
7	1612	_____	-+	R
7a	1612	_____TRAIE·C· (wapen)	+	K

7b	1612	_____ TRAIEC · (wapen) ·	· +	N
8	1613	_____ (wapen) ·	+	R
9	1614	_____ TRAI-EC (wapen) ·	+	
9a	1614	_____ (wapen) ·	· + ·	K

Type II

Muntmeester: Floris v. Domselaar

Stempelsnijder: N. v. d. Vogelaer

10	1617	MO · ARG · PRO · -CONFO · BELG · TRAIEC · (wapen)	· + ·	
10a	1617	_____ CONFOE: _____	· + ·	
11	1618	_____ CONFO · _____	· + ·	R
11a	1618	_____ (2e kroon)	+	N
12	1619	_____	· + ·	KRU
*13	1620	_____ TRAIEC (wapen)	· + ·	KR N
13a	1620	_____ CONFOE · _____	· + ·	KRU
14	1621	_____ CONFO · _____	· + ·	K
14a	1621	_____ PRO · - _____	· + ·	U

2 linten aan pijlenbundel

Type III

Muntmeester: Floris v. Domselaar

Stempelsnijder: Aert v. Nijvelt

15	1622	MO · ARG · PRO · -CONFO · BELG · TRAIEC (wapen)	· + ·	K
15a	1622	_____ PRO · - _____	· + ·	R
		geen lint aan pijlenbundel (2e kroon)		
15b	1622	MO · ARG · PRO · CONFO · BELG · TRAIEC (wapen)	· +	
15c	1622	_____	+	
15d	1622	_____	+	N
*16	1623	MO · ARG · PRO · CONFOE · - BELG · TRA · IEC (wapen)	· +	K
16a	1623	_____ CONFO · BELG · TRAIEC (wapen)	· + ·	K
17	1624	_____ (2e kroon)	· + ·	K
17a	1624	_____ CONFOE · - BELG · TR · AIEC · (wapen)	· + ·	U
17b	1624	_____ PRO · - CONFOE · - BELG · TRA · IEC (wapen)	· + ·	R
18	1626	_____ PRO · - CONFOE · BELG · TR · AIEC (wapen)	· + ·	K U
		(2e kroon)		

Type IV

Muntmeester: Johan v. Vianen

Stempelsnijder: Aert v. Nijvelt

19	1629	MO · ARG · PRO · - CONFOE · - BELG · TRA · IEC (wapen)	· +	R
*19a	1629	_____ TR · AIEC (wapen)	+	K
19b	1629	_____ CONFOE · - _____ (wapen)	· +	U

Type V

Muntmeester: Johan Gerobulos

Stempelsnijder: Roelof v. Cuylenburgh

20	1648	MO · ARG · PRO · CONFOE · BELG · TRA · IEC (wapen)	· + ·	R
*20a	1648	_____	· +	K

Type VI

Muntmeester: Johan Gerobulos

Stempelsnijder: Roelof v. Cuylenburgh

*21	1650	MO · ARG · PRO · CONFOE · BELG · TR · AI (wapen)	· bloem ·	K
22	1651	_____	· bloem	KR
22a	1651	_____	· bloem	U

maar gestreepte binnencirkels

Type VII

Muntmeester: Johan Gerobulos

Stempelsnijder: Roelof v. Cuylenburgh

22b	1651	MO · ARG · PRO · CONFOE · BEL · TRA · (wapen)	· bloem	U
23	1652	_____	· bloem	
24	1653	_____	bloem ·	K U
24a	1653	_____ TRA · (wapen)	· bloem ·	R
24b	1653	_____)	· bloem ·	K
24c	1653	_____	· bloem ·	N (piedf.)
*25	1654	_____ (wapen)	· bloem ·	K U
25a	1654	_____ TR · AI (wapen)	· bloem ·	U
26	1655	_____ PRO · CONFOE · BEL · TRA · (wapen)	· bloem	U
26a	1655	_____ PRO · CONFOE · BEL · TRA · (wapen)	· bloem ·	K N
26b	1655	_____ PRO · CONFOE · A · (wapen)	· bloem ·	R
27	1656	MO · ARG · PRO · CONFOE · BEL · TRA · (wapen)	· bloem ·	KR N
27a	1656	_____	· bloem ·	K (piedf.)
27b	1656	_____	· bloem ·	K
				vierkante proef
28	1657	MO · ARG · PRO · CONFOE · BEL · TRA · (wapen)	· bloem ·	R
28a	1657	MO · ARG · PRO · CONFOE · _____	· bloem	
28b	1657	_____	_____	Kbr U
29	1658	_____	_____	KRUN
29a	1658	_____ PRO · CONFOE · _____	_____	
30	1659	MO · ARG · PRO · CONFOE · _____	_____	

- Type II (1619—1621) Verk. —
 Geheel analoog aan type II van de hele rijksdaalder, maar op kz
 MO·ARG·PRO· - CONFO·BELG·TRAIEC (wapen)
- Type III (1622—1626) Verk. —
 Vz: als type III van de hele rijksdaalder
 Kz: als type III van de hele rijksdaalder, maar zwaard en arm blijven
 binnen de binnencirkel
- Type IV (1629) Verk. —
 Geheel analoog aan type IV van de hele rijksdaalder, maar de
 haarband van de kroon met achterkant („1e kroon”)
- Type V (1645) Verk. —
 Vz: als type III, maar met grof-geparelde binnencirkel
 Kz: als type III van de hele rijksdaalder, maar grovere letters
- Type VI (1650—1651) Verk. —
 Geheel als type VI van de hele rijksdaalder, maar met één lint aan
 de pijlenbundel
- Type VII (1654—1668) Verk. —
 Geheel als type VII van de hele rijksdaalder
- Type VIII (1675) Verk. —
 Geheel als type VIII van de hele rijksdaalder, maar ook op de
 kz geen binnencirkel

Er heeft blijkbaar minder behoefte aan halve dan aan hele rijksdaal-
 ders bestaan; ze werden in kleiner aantal geslagen, en na 1675 werd de
 aanmunting gestaakt. Merkwaardigerwijs geldt dit ook voor de halve
 leeuwendaalder (laatste slag 1676) en de halve zilveren dukaten (laatste
 slag 1674). Het merendeel werd kennelijk uitgevoerd; ze zijn tegen-
 woordig zeldzaam, en doorgaans slecht bewaard gebleven. De mij bekend
 geworden jaartallen vindt men in de navolgende tabel gerangschikt naar
 muntmeester, stempelsnijder, type en varianten, onder vermelding van
 hun eventuele aanwezigheid in de vier eerdergenoemde musea.

Type I

Muntmeester: Hendrik v. Domselaar

Stempelsnijder: N. van de Vogelaer

jaartal en omschrift op vz

schei-teken
op kz

1	1606	MO·ARG·PRO·-CONFO·BELG·TRAIE·C	(wapen)	·+·		U
2	1610	_____	(wapen)	+	2e kroon	RU
*3	1611	_____	(wapen)	+	over 1608?	K
4	1612	_____	(wapen)	++		KR

Type II

Muntmeester: Floris v. Domselaar

Stempelsnijder: N. van de Vogelaer

5	1619	MO·ARG·PRO·-CONFO·BELG·TRAIE·C	(wapen)	·+·		KR
6	1620	_____	(wapen)	+		R
6a	1620	_____PRO·-CONFO·_____C	(wapen)	+		U
6b	1620	_____C	(wapen)	+		N
6c	1620	_____C	(wapen)	+	CONCRDIA	
6d	1620	_____PRO·-C	(wapen)	+	NT als monogram	K
7	1621	_____PRO·C_____C	(wapen)	+		K
7a	1621	_____C	(wapen)	+	CON over CNN	

Type III

Muntmeester: Floris v. Domselaar

Stempelsnijder: Arent van Nijvelt

*8	1622	MO·ARG·PRO·CONFO·BELG·TRAIE·C	(wapen)	·	2e kroon	K
8a	1622	_____C	(wapen)	·∴·	2e kroon	R
8b	1622	_____C	(wapen)	·∴·	2e kroon	U
8c	1622	_____	(wapen)	+		K
9	1623	_____	(wapen)	+		
10	1624	_____	(wapen)	·+·		R
10a	1624	_____	(wapen)	·+·		K
11	1625	_____	(wapen)	+		
12	1626	_____O·BE·LG·TRA·-IE·C	(wapen)	·+·		

Type IV

Muntmeester: Johan van Vianen

Stempelsnijder: Arent van Nijvelt

13	1629	MO·ARG·PRO·CONFO·BE·LG·TRA·IE·C	(wapen)	·+·		RU
----	------	---------------------------------	---------	-----	--	----

Type V

Muntmeester: Johan Gerobulos

Stempelsnijder: Frederik van Vloock

*14	1645	MO · APG · PRO · CONFO · BELG · TRAIEC ·	(wapen)	· +	N
-----	------	--	---------	-----	---

Type VI

Muntmeester: Johan Gerobulos

Stempelsnijder: Roelof van Cuylenburgh

15	1650	MO · ARG · PR' · CONFOE · BELG · TR · A ·	(wapen)	+ 2e kroon	
----	------	---	---------	------------	--

*16	1651	—————PRO · CONFOE · BELG · TRA · I ·	(wapen) ·		KR
-----	------	--------------------------------------	-----------	--	----

Type VII

Muntmeester: Johan Gerobulos

Stempelsnijder: Roelof van Cuylenburgh

17	1654	MO · ARG · PRO · CONFOE · BEL · TRA ·	(wapen) ·	· + ·	KR
----	------	---------------------------------------	-----------	-------	----

lint omhoog

18	1656	—————	—————	bloem	K
----	------	-------	-------	-------	---

18a	1656	—————PRO · C—————	(wapen) ·	bloem (vierkante proef)	
-----	------	-------------------	-----------	-------------------------	--

19	1657	—————PRO · C—————A ·	(wapen) ·	bloem ·	R
----	------	----------------------	-----------	---------	---

19a	1657	—————A ·	—————	bloem ·	N
-----	------	----------	-------	---------	---

19b	1657	—————PRO · C—————A ·	—————	bloem	
-----	------	----------------------	-------	-------	--

20	1658	—————A ·	—————	bloem ·	RU
----	------	----------	-------	---------	----

Type VII

Muntmeester: Johan van Reyneveldt

Stempelsnijder: Roelof van Cuylenburgh

*21	1668	—————PRO · C—————A ·	(wapen)	bloem ·	K
-----	------	----------------------	---------	---------	---

21a	1668	—————PRO · C—————A ·	(wapen)	bloem ·	R
-----	------	----------------------	---------	---------	---

Type VIII

Muntmeester: Adr. van der Heyde

Stempelsnijder: Pieter van Cuylenburgh

*22	1675	MO · ARG · PRO · CONFOE · BEL · TRA ·	(wapen)	· paaslam	K
-----	------	---------------------------------------	---------	-----------	---

22a	1675	—————PRO · C—————	(wapen)	· paaslam	R
-----	------	-------------------	---------	-----------	---

Wanneer we proberen te achterhalen waarom de munt van type veranderde, blijkt ook hier dat het optreden van nieuwe stempelsnijders of muntmeesters de voornaamste oorzaak is. Type II begint bij de ambtsaanvaarding van de muntmeester Floris van Dompelaer; het derde type verschijnt bij het in dienst treden van de stempelsnijder Arent van Nijvelt. Type IV, ook van diens hand, wordt geslagen onder het muntmeesterschap van Johan van Vianen. Het vijfde type, onder de muntmeester Johan Gerobulos geslagen, tijdens de eerste jaren dat de stempelsnijder Roelof van Cuylenburgh aan de munt werkzaam was, is een overgangstype; het vertoont géén van de voor deze stempelsnijder kenmerkende eigenaardigheden, met name ontbreekt de gladde binnencirkel. Vermoedelijk zijn de oude poinçoenen gebruikt. Pas bij het zesde type vinden we deze kenmerken terug. Als schei-teken op de voorzijde staat nu een vierbladige bloem. Door Besier² werd dit teken als het muntmeestersteken van Gerobulos beschouwd maar dit kan niet juist zijn, want de halve rijksdaalder van 1668, en de zilveren dukaten van 1663—1673 hebben diezelfde bloem, en zijn onder het muntmeesterschap van Johan van Reyneveldt geslagen. De vierbladige bloem is veeleer een voor Roelof van Cuylenburgh karakteristiek teken, een stempelsnijdersmerk, en als zodanig een zeldzaam verschijnsel. De muntmeesterstekens zijn in deze tijd bijna altijd afgeleid van de familiewapens der muntmeesters. Het wapen van de familie Gerobulos vertoont een ouderwets stuurrad (gerobulos is een Griekse „vertaling” van Oudraedt). Dit stuurrad komt voor als meesterteken op een zilveren bakje uit 1629 (Rijksmuseum Amsterdam), gemaakt door de Utrechtse goudsmid Roelof Gerobulos, de vader van de muntmeester. Als deze een muntmeestersteken gebruikt zou hebben, had hij zeker een stuurrad gekozen. Type VII is in zoverre een uitzondering, dat zowel muntmeester als stempelsnijder gelijk zijn aan die van type VI. De verandering van de archaische J in de modernere I van het jaartal, en de verdere verkorting van de provincienaam (van TRAIEC via TRAI naar TRA) zijn m.i. afkomstig van de stempelsnijder, en niet van een initiatief van de muntmeester. In het laatste geval zou de verandering ook op de andere munten te verwachten zijn geweest, maar de dukatons houden de J tot 1679, en de zilveren dukaten tot 1711; op de dukatons blijft de afkorting altijd TRAI, en op de zilveren dukaten vinden we de afkorting TRA pas in 1680.

Type VIII is in de eerste plaats zijn ontstaan verschuldigd aan de nieuwe ijzersnijder Pieter van Cuylenburgh, maar door de aanwezigheid van het paaslam tevens kenmerkend voor de muntmeester Adriaen van der Heyde. Type IX, van dezelfde stempelsnijder, wordt geken-

merkt door de rozet van de muntmeester van Romondt; type X, met zijn voor de rijksdaalder uitzonderlijk fraai stempel, is vermoedelijk ontstaan als gevolg van een wenk van de muntmeester, die meer dan de ijzer-snijder zich ervan bewust zal zijn geweest, dat dit de laatste slag zou zijn.

Bij de varianten heb ik ditmaal ook enige aandacht gewijd aan de schei-tekens op de voorzijde. Vermoedelijk geven zij een aanwijzing over de munters, of over de partijen zilver waarvan zij afkomstig zijn. In de jaren dat er opvallend veel rijksdaalders geslagen zijn, vinden we verschillende schei-tekens in hetzelfde jaar.

Het aantal geslagen exemplaren is meestal niet per jaar op te geven, omdat de processen-verbaal van de muntbusopeningen enige jaren tesamen plegen te verantwoorden. Bovendien worden de halve rijksdaalders met de hele onder één post verantwoord, waarbij twee halve als één hele berekend worden. Wel kunnen we een tabel opstellen van de geslagen aantallen, gerangschikt per type. Alleen van type I is de opgave te laag, want de 6e muntbus van Hendrik van Dompelaer is niet bekend. De grote meerderheid van de geslagen stukken zijn hele rijksdaalders geweest; van één jaartal is de verhouding ons bekend: in 1629 werden 1180 halve tegen 74 720 hele geslagen. De aanmaak van 1648 betrof waarschijnlijk alleen hele rijksdaalders.

Type I	58 030	
Type II	1 658 359	
Type III	364 544	
Type IV (1629)	75 310	
Type V 1648)	26 610	
Type VI	66 755	
Type VII	259 355	(waarvan 21 530 in 1668)
Type VIII	26 235	
Type IX	87 345	
Type X (1700)	5 705	
	<hr/>	
Totaal	2 628 248	

Als men het totaal vergelijkt met dat der leeuwendaalders (4 430 880) en der dukatons (8 092 616), en bovendien in aanmerking neemt dat de rijksdaalders van beter gehalte waren en dus graag versmolten werden, is het niet te verwonderen dat de rijksdaalders zoveel zeldzamer zijn.

¹ H. J. van der Wiel, Drieguldens, guldens en halve guldens van Utrecht, JMP 47 (1960), p. 59; Dukatons en halve dukatons van Utrecht, JMP 48 (1961), p. 43; Leeuwendaalders van Utrecht, JMP 49 (1962), p. 41; Zilveren dukaten van Utrecht, JMP 51 (1964), p. 1.

² L. W. A. Besier, *De muntmeesters en hun muntslag in de provinciale en stedelijke munthuizen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden en de Bataafsche Republiek*, Utrecht, 1890.

SUMMARY

The author continues his detailed chronological treatment of the seventeenth- and eighteenth-century coinage of the province of Utrecht with a survey of the different types and epigraphical variations of the rijksdaalders and half-rijksdaalders which were struck at Utrecht from 1606 to 1700. Again type changes are found to coincide with changes of die-cutters. In an introduction the author discusses the causes which led to the introduction of this denomination and to its decline.

5

13

16

19a

20a

Rijksdaalders van Utrecht.

21

25

32a

34a

39

Rijksdaalders van Utrecht.

3

8

14

16

21

22

Halve rijksdaalders van Utrecht.